

Lingvistik VI – Semantik, lexikal och satssemantik

Dagens föreläsning kommer att ta upp:

- Introduktion till semantik
- Lexikal semantik
- Satssemantik,
 - verbbetydelse
 - semantiska roller

Semantikens roll i lingvistik

Semiotik och semantik

Läran om relationen mellan alla sorters tecken och deras betydelser kallas SEMIOTIK. Den grundläggande relationen uttrycktes av Saussure som koppling mellan tecknet ("signifier") och objektet den representerar ("signified"). Inom semiotiken studerar man alla typer av teckensystem, t.ex. inom logik och bildspråk (bildsemiotik). C.S. Peirce delade upp olika relationer mellan tecken och betydelse i olika kategorier så som IKON, INDEX och SYMBOL. Den sistnämnda beskriver relationen i naturliga språk.

SYMBOL är när det kopplingen är arbiträr och baserad på konvention. Trafikljusens olika färger är ett exempel på detta. Det finns inte någon naturlig anledning att "rött ljus" betyder "stanna". Relationen mellan ett ord och dess betydelse är en symbolisk representation.

Läran om relationen mellan språkliga tecken och deras betydelse kallas SEMANTIK. Semantiken är således en gren av semiotiken.

Inom semantiken studeras språklig betydelse. Med det menas betydelse som uttrycks genom språket med intentionen att det språkliga uttrycket skall ha en viss mening. Det är viktigt att skilja mellan betydelse som kommer från att vi drar slutsatser om samband i verkligheten, s.k. NATURLIG betydelse och KOMMUNIKATIV eller INTENSIONELL betydelse.

1. De svarta molnen betyder att det blir regn. (naturlig betydelse)
2. Rött ljus betyder att du ska stanna. (intensionell betydelse)
3. "Det kommer att bli regn" (språklig intensionell betydelse)

I (1) så har inte molnen någon intension att uttrycka en viss betydelse utan betydelsen kommer av att vi drar slutsatser om hur fenomen är relaterade i verkligheten. I (2) har vi ett symboliskt system där olika färger betyder olika saker. Vi måste veta att "rött" betyder "stanna". Vi har en systematisk relation mellan tecknet (rött ljus) och betydelsen ("stanna"). I (3) har vi en relation mellan det språkliga uttrycket "Det kommer att bli regn" och betydelsen som uttrycker att "det i framtiden kommer nederbörd av en viss typ"

Centrala relationer inom semantik

Semantik för naturliga språk rör två centrala relationer. Dels språkliga symbolers (ord, fraser, satser) relation till det de representerar i verkligheten ('signifier'/'signified'), och dels språkliga symbolers relationer till andra språkliga symboler, dvs det semantiska systems uppbyggnad.

Semantik kan delas in i LEXIKAL SEMANTIK, vilken behandlar betydelsen av enskilda ord och deras inbördes semantiska relationer, samt SATSSMANTIK vilken behandlar betydelsen av hela satser och relationerna mellan satserna. Det två områdena härstammar från delvis olika filosofiska traditioner, där lexikal semantik fokuserat på studiet av enskilda begrepp och lexikografi, medan satssemantiken har sina rötter i logiken.

1. Grabben köpte en husvagn.

Vi kan studera hur enskilda ord som "grabben" relaterar till verkligheten – vad ordet beskriver i verkligheten - och hur de relaterar till andra ord, så som "pojken", "mannen", "personen" osv. Vi kan på samma sätt relatera hela satsen. Vilken situation i verkligheten beskriver satsen och hur relaterar den till andra satser så som "Grabben köpte inte en husvagn" eller "Alla grabbarna köpte en husvagn".

Representation av språklig mening

Ett problem för semantiken är hur språklig mening skall representeras. I ordböcker blir man tvungen till att skriva om, eller förklara betydelsen språkligt. Detta leder till problem:

- CIRKULÄRITET: språket används för att förklara språket. Vår förståelse av definitionen är begränsad på samma sätt som förståelsen av det ord vi försöker definiera.

lastbil

Ett motorfordon som är avsett för godstransport.

Vår representation av "lastbil" blir här beroende av representationer av andra ord så som "motorfordon", "avsett", osv.

I semantiska analyser får man använda olika sätt att beskriva betydelsen mer abstrakt eller fånga vissa aspekter av betydelsen.

Metaspråk bil = [[bil]] (lexikal betydelse)

Every girl kissed some boy (satsbetydelse)
 $\forall x [\text{GIRL}(x) \rightarrow \exists y (\text{BOY}(y) \wedge \text{KISS}(x,y))]$

$$\exists y [\text{BOY}(y) \wedge \forall x (\text{GIRL}(x) \rightarrow \text{KISS}(x,y))]$$

- **SPRÅK och OMVÄRLDSKUNSKAP:** Oklar var gränsen går mellan språklig kunskap och omvärldskunskap/encyklopedisk kunskap.

toma't (spanska *tomate*, av nahuatl *tómatl*), *Solanum lycopersicum*, art i familjen potatisväxter. Det är en flerårig körtelhårig ört. Bladen är parbladiga, och de gula blommorna sitter i klaselika knippen. Frukten är ett två- till flerrummigt bär, som oftast är röd eller gul. Frukten kallas ibland *kärleksäpple* eller *paradisäpple*.

- **KONTEXT:** Oklart vilken del av betydelsen ligger i det språkliga uttrycket och vad som ligger i användningen i ett visst kontext.

He is dying = Han avlider/Han misslyckas

Semantikens roll i språklig beskrivning

Betydelse är centralt för all språklig beskrivning. All språklig analys baseras på att vi kan tolka ord och satsers betydelse. Lingvistikens undersöker relationen mellan form och betydelse

/bil/ och /fil/ har olika betydelser alltså är /b/ och /f/ fonem

”bil” är en bil, ”bil-ar” är flera bilar, alltså är ”-ar” ett plural suffix

”han slog (mannen med käppen)” och ”han slog mannen (med käppen), olika betydelser betyder att de har olika syntaktiska strukturer

Relationen mellan syntax/morfologi och semantik

Det finns olika synsätt på hur ord- och satsbetydelse är relaterad till språkets form-baserade strukturer så som syntax och morfologi. Den huvudsakliga skiljelinjen är att antingen se semantiken som något som inte påverkar de strukturella principerna eller att se alla delar inom språket (fonologi, morfologi, syntax, semantik) som integrerade och interagerande.

Ett tidigt argument för en striktare separation mellan semantik och syntax är att betydelselösa satser kan vara grammatiska, så som i (4).

4. Colorless green ideas sleep furiously. (Chomsky, 1957)

Här följs de syntaktiska principerna för hur ord kombineras till satser, men de semantiska principerna verkar brytas, t.ex. att vara både ”färglös” (”colorless”) och ”grön” (”green”) samtidigt.

Centrala begrepp

Ett centralt begrepp för att beskriva relationen mellan ett språkligt uttryck och det fenomen i verkligheten som det betecknar är att säga att uttryck REFERERAR till objekt och händelser i

omvärlden. I sin striktaste tolkning så måste det finnas något i verkligheten att relatera till för att ett uttryck skall vara referentiellt. Om ett språkligt uttryck inte plockar ut specifika referenter i omvärlden är uttrycken icke-referentiella

4. Jag letar efter en intelligent man. (Han är lång och heter Gösta). ”en intelligent man” referentiell
5. Jag letar efter en intelligent man. (Men det verkar inte finnas några) ”en intelligent man” = icke referentiell

Referenten är således det som pekats ut i en särskild kontext. EXTENSIONEN är alla möjliga referenter till ett uttryck t.ex. extensionen av ”groda” är allting som är grodor. Relationen mellan ett uttryck och dess extension är dess DENOTATION. I mening (5) ovan har ”en intelligent man” ingen referent men en denotation.

BETYDELSE/SENSE är den språkliga information som gör att vi kan plocka ut en entitet i omvärlden från de som inte ingår i extensionen. Den kunskap som gör att vi kan skilja på grodor och icke-grodor. Även ord utan referens som ”enhörning” har betydelse/sense.

Enligt Saussure är betydelsen av enskilda ord i ett språk beroende på det system av ord som finns i ett språk. Om ett språk har en mängd ord som skiljer på olika typer av betydelser får varje ord en mer specifik betydelse, t.ex. i språk som gör skillnad på ’man’ och ’pojke’ används ’man’ normalt enbart för vuxna individer.

För att kunna särskilja ett lingvistiskt uttryck från dess användning gör man en distinktion mellan UTTERANCE (YTTRANDE), SENTENCE (SATS) och PROPOSITION. Dessa beskriver meningens betydelse i en gradvis mer abstrakt form.

Ett YTTRANDE är användningen av en SATS i ett speciellt kontext, t.ex. satsen ”Ställ den där” kan få olika betydelser beroende på i vilket kontext de används. Tittar vi på naturlig språkdata kan vi också se att yttranden kan bestå av satser som skulle betraktas som ogrammatiska ur ett kontext, eftersom vi ofta reducerar yttranden om kontexten ger oss en del av betydelsen, t.ex.

A: Jag har sagt till dig tusen gånger att städa ditt rum.

B: Jag ska! (städa mitt rum)

PROPOSITION är den centrala semantiska relationen mellan ord som abstraherats från specifika syntaktiska konfigurationer i följande meningar uttrycker vi samma centrala relation som vi kan uttrycka som en proposition, ofta beskriven som:

mördade (Oswald, Kennedy)

6. Oswald mördade Kennedy.

7. Kennedy blev mördad av Oswald
8. Det var Oswald som mördade Kennedy.
9. Kennedy var det som Oswald mördade.
10. Oswald, han mördade Kennedy.

BOOKSTAVLIG betydelse använder inget bildspråk. FIGURATIVT språk bygger på bildlig betydelse.

11. Johan har somnat.(bokstavlig)
12. Johans ben har somnat. (figurativt)

Den här uppdelningen har visat sig svår att upprätthålla och många synbart bokstavliga betydelser har någon typ av figurativ betydelse, t.ex. Han fick en idé

SEMANTIK beskriver hur ords betydelser är relaterade till varandra och till objekten i omvärlden som de representerar. PRAGMATIK beskriver hur språket används och dess betydelse i en kontext.

Kan du stänga fönstret? Semantiskt = ['är det möjligt för dig att stänga fönstret']
Pragmatiskt=['stäng fönstret']

Lexikal semantik

I semantiken behöver vi ett sätt att beskriva vilken kunskap vi har när vi ”kan” ett ord. Två sätt som föreslagits är

- Nödvändiga och tillräckliga kriterier (attribut/särdrag)
- Prototyp

Nödvändiga och tillräckliga kriterier

En representation som bygger på att man bryter ner konceptet i ett antal attribut som skall var nödvändiga för att plocka ut och särskilja entiteter i omvärlden

X är POJKE om:
X är en människa
X är en man
X är ung
...

Problem:
Vilka kriterier är nödvändiga?

Har vi inte konceptet om vi inte har tillägnat oss kunskapen om ett koncepts attribut, t.ex. alla attributen som definierar en oboe och en fagott?

Nödvändiga och tillräckliga kriterier verkar således inte kunna beskriva vår förmåga att använda koncept trots att vi har väldigt lite kunskap om vad koncepten representerar. Koncept verkar vara ”vagare” än en uppsättning kriterier.

Prototyp

Koncept baseras på prototyper för det som konceptet representerar. Begrepp som tillhör ett visst koncept kan inbördes ha få likheter men de delar egenskaper med den prototypiska representationen för konceptet. Vissa begrepp kan således ligga närmare prototypen medan andra är mer perifera. Konceptet för BLOMMA skulle då kunna sägas ha en ”prästkraige” som mer central än ”orkidé”. Koncepten är organiserade i nätverk.

Central	=>	Perifer
Prästkraige		Orkidé

Relationen mellan språkliga uttryck och deras mentala/kognitiva representation har länge varit svår att komma åt empiriskt. Ett sätt att utveckla kunskapen om språklig betydelse är att studera hur språkliga uttryck relaterar till varandra.

Övergripande mål

Lexikala semantikens två huvudmål är att:

- Beskriva betydelsen för varje enskilt ord i ett språk
- Visa hur ordbetydelseerna i ett språk är relaterade och organiserade.

Ord som enheter

Vi konstaterade i avsnittet om ordklasser att ord kan delas upp i klasser beroende på morfologi och syntaktisk distribution/funktion. Betydelsemässigt kan vi konstatera att de öppna ordklasserna ofta har rikare semantisk information, medan de slutna har mer begränsad betydelse.

Samma ordformer delas upp i olika ord beroende på deras betydelse och ursprung. Ordformen (ORTOGRAFISKT ORD) ”lova” kan ha tre grundbetydelser, 'styra upp mot vinden', 'ge löfte om' och 'starkt berömma eller tacka', två med å-uttal och ett med o-uttal. Varje grundbetydelse kallas LEXEM. Verbet ”lova” kan ha olika böjningsformer ”lova” ”lovade” ”lovat” ”lovande”. För att beteckna att de har en gemensam stam används LEMMA. Det ortografiska ordet 'lova' representerar alltså tre olika lexem, där varje lexems olika former kan beskrivas som lexemets gemensamma lemma.

Han lovade och har man lovat så har man. (Samma lexem, lemma = 'lova')

Han lovade att han skulle lova upp båten. (Olika lexem, båda med lemmat = 'lova')

Problem med att definiera ords betydelse - kontext

Den precisa betydelsen av ett ord är svår att definiera om ordet inte förekommer i ett kontext. Den omgivande lingvistiska kontexten, så väl som den kommunikativa situationen kan förändra ordens betydelse i större eller mindre grad. I följande meningar har ordet 'fett' delvis olika betydelser.

2. Han smörjde motorn med fett.
3. Det är för mycket fett på den här köttbiten.

Kollokation

Kollokation betecknar tendensen hos ord att samförekomma med andra ord och uttryck. Ord med liknande betydelse får därför delvis olika betydelser pga de normalt förekommer i vissa kombinationer. Ruttet och härsket har liknande betydelse men de har en tendens att ha olika kollokationer

4. Rutna ägg/*Ruttet smör
5. *Härskna ägg/Härsket smör

Blond = ljushårig
?Vi har en blond hund.

Vad kollokerar med *skir* respektive *späd*?

Idiom

Vissa uttryck har stelnat så att deras betydelse inte längre är rent kompositionell. Dessa idiomatiska uttryck kräver därför att hela uttrycket har en viss form för att de skall tolkas enligt en viss betydelse.

6. Vi har sett ugglor vid mossen.
7. Jag anar ugglor i mossen.

Den stelnade karaktären hos vissa idiomatiska uttryck göra att ord som ingår inte alltid kan användas som separata ord utanför de fasta uttrycken.

8. Det är fara å färde.
9. ?Det är match å färde.

Tvetydighet och vaghet

Vi har tidigare sett att ett ord kan ha flera olika betydelser beroende på olika faktorer. I vissa fall är de här betydelserna klart skilda, och i andra fall är det bara en mindre betydelseskillnad. Om det finns två distinkta betydelser talar vi om TVETYDIGHET (ambiguity) om det är mindre skillnader kan det vara ett fall av VAGHET (vagueness) dvs att ordet är delvis underspecificerat.

Tvetydighet

10. Jag såg en ful torsk i fiskdisken. (fisk)

11. Jag såg en ful torsk på Malmskillnadsgatan. (prostitutionsköpare)

Vaghet

12. De förflyttade sig 500 meter. (underspecificerad för sätt)
13. De sprang/gick/åkte bil/cyklade/ålade/simmade 500 meter.

Lexikala relationer

Det mentala lexikonet bör snarast liknas med ett nätverk av ordformer och betydelser än en lista. De olika orden kan beskrivas inte bara utefter vilka fenomen som de beskriver i någon möjlig värld, utan också efter vilka relationer de har till varandra. Dessa relationer kan röra både form och betydelse.

Homonymi – Homograf/Homofon

Betecknar en relation mellan ord som har helt skilda betydelser men delar samma ortografiska form (homograf) eller fonetiska form. Homonyma ord kan ibland ha samma ordklass, men också skilda sådana.

Homografer och homofoner

- a. *fil* (pluralis *filas*) och *fil* (pluralis *filer*)
- b. *fara* (substantiv) och *fara* (verb)

Homografer men inte homofoner

- a. *köra* (sjunga i kör) och *köra* (framföra fordon)

Svenskan har här en speciell typ av den här kategorin som enbart skiljer sig genom akut och grav accent, t.ex. *anden* (i flaskan) – *anden* (i dammen), *tomten* (på julen) – *tomten* (vid huset).

Homofoner men inte homografer

- a. *Elva* – *älva*, *gått* – *gott*, *jäst* – *gäst*

Polysemi

Gränsdragningen mellan vad som är homonymi och det som är polysemi är inte alltid lätt att göra. Den indikation som anges i Saeed är inte helt pålitlig, dvs att polysema begrepp står under olika lexem i ett lexikon, medan homonymerna står under samma. Här kan olika lexikografiska traditioner spela in.

- a. *krona* 'överst belägen, väl synlig (ofta förgrenad) del av ngt'
är polysemt med
- b. *krona* 'utsmyckad huvudprydnad'
båda är dock normalt sett analyserade som homonymer till
- c. *krona* 'myntenheten i Sverige'

Synonymi

Synonymi betecknar en relation där orden har samma eller snarlika betydelser. Det är dock svårt att finna fullständiga synonymer som är fullständigt utbytbara i alla möjliga kontexter och kommunikativa situationer.

- a. *Snuten-polisen*, *kvinn*a - *dam*, *ogift man* – *ungkarl* - *singelkille*

Ofta finns det mindre betydelskillnader, skillnader i stilvärde eller olika kollokationsmönster, t.ex. *kvinnokamp* ≠ *damkamp*, *kvinnotidning* ≠ *damtidning*.

Betydelsenyanser kan också göra att vissa ord inte är utbytbara i alla kontext.

14. Påven är en ogift man/?Påven är en singelkille.

Antonymi/motsatser

Antonomi eller motsatser innebär att betydelsen av antonyma ord uttrycker betydelser som normalt sett inte kan vara sanna samtidigt i samma kontext, t.ex. man kan inte både vara död och levande. Man kan urskilja en rad olika typer av motsatsförhållanden.

Binära/komplementära motsatser

Här betyder den ena betydelsen den direkta negationen av den andra. Det finns inga mellanlägen där båda betydelserna kan vara sanna samtidigt. ogift = inte gift.

a. *gift:ogift, död:levande*

Gradmotsatser

Till skillnad från binära motsatser ligger gradmotsatser på motsatta ändar av en skala som tillåter grader av betydelsen, så som lite/mycket. Vi kan inte säga *lite död*, men vi kan säga *lite tjock*. De kan också vara relativa till någon viss jämförelse, t.ex. *Han är smal för att vara sumobrottare*.

a. *smal:tjock, glädje:sorg*

Reverser

Beskriver händelser som sker i olika riktningar. Notera att det inte betyder termerna är varandras negationer. Gå är den motsatta riktningen i förhållande till komma, men det betyder inte samma sak som 'att inte komma'.

a. *komma:gå, hämta:lämna*

Konverser

Betecknar betydelser som betraktar samma händelse från olika perspektiv. På samma sätt som med "reverser" är termerna inte negationer av varandra, dvs. *inte testamentera* har inte betydelsen *ärva*. Snarare är den ena förutsättningen för den andra. Någon måste *leverera* för att jag skall kunna *mottaga*.

a. *låna:låna ut, testamentera:ärva, leverera-mottaga*

Hyponymi

Hyponymi och hypernomy bygger på den hierarkiska relationen mellan olika betydelser där mer generella termer infattar ett antal mer specificerade ord. HYPONYMER infattas av ett generellare begrepp. HYPERNYMER infattar mer specifika begrepp.

a. *bofink:fågel, stol:möbel*

bofink är hyponym till fågel, fågel är hypernym till bofink. Ord kan på så sätt placeras i en struktur där de kan både vara hyponymer till mer generella ord och hypernymer till mer specificerade ord.

15. Djur -> däggdjur -> gnagare -> musliknande gnagare -> sorkar -> bisamråtta

I många fall är det dock oklart exakt vilka överordnande och underordnade betydelser som existerar eller bör ingå i samma hierarkiska struktur.

Lexikal semantik och satssemantik

I förra avsnittet tittade vi på betydelsen av enskilda ord och hur dessa är relaterade till varandra, den LEXIKALA SEMANTIKEN. I det här avsnittet ligger fokus på SATSSSEMANTIKEN. Relationen mellan dessa områden kan uttryckas som nedan.

Fokus för lexikal semantik är:

- Finna adekvata och precisa representationer för varje ords betydelse i ett språk.
- Visa hur orden i ett språk är relaterade (synonymi, antonymi, hyponymi etc.) i semantiska nätverk.

Fokus för satssemantik är:

- Finna adekvata och precisa representationer för satsbetydelser i ett språk.
- Visa hur satser i ett språk är relaterade.

Satssemantik

Inom logiken har man angripit problemet med hur man representerar betydelse genom att utgå från betydelsen av hela satser, framför allt påståendesatser. På detta sätt kan man använda infödda talaras förståelse för hur verkligheten måste vara beskaffad för att ett påstående skall vara sant, dess SANNINGSVILKOR, som ett redskap för att definiera betydelse.

1. Mike bet Evander i örat.

Vi förstår betydelsen av (1) genom att vi vet hur verkligheten skall se ut för att (1) skall vara sann. Vi kan på så sätt jämföra olika satser med varandra och se hur deras sanningsvillkor förhåller sig till varandra. I princip är det en formalisering av vad vi gör när vi bedömer betydelsen av enskilda ord. För att bedöma om 'kvinna' och 'flicka' har olika betydelser kan vi fråga oss om "Kvinnan steg på bussen" och "Flickan steg på bussen" beskriver olika verkligheter, om de är sanna under samma förutsättningar.

En del av betydelsen av enskilda ord ligger i deras relation till andra ord som vi kan beskriva med olika semantiska begrepp så som synonymi, hyponymi, antonymi etc. En del av betydelsen av satser ligger också i hur de relaterar till varandra. Morfologi och syntax har således också en central del i en sats betydelse. Även om vi skulle kunna definiera vad de enskilda orden i "katten jagade råttan" betyder var för sig, måste vi också kunna beskriva satsens betydelse och hur den förhåller sig till "råttan jagade katten" där de enskilda ordens

betydelse är identiska. Satssemantiken beskriver satsens betydelse och relationen mellan olika satsers betydelse.

Exempel på satsrelationer är:

Synonyma satser (synonymous). (a) är synonym med (b)

- a) Hugo är en ogift man.
- b) Hugo är en unkarl.

Logisk inferens (entails). (a) medför (b)

- a) Lasse har en hund.
- b) Lasse har ett djur.

Presupponering (presupposes) (a) presupponerar (b)

- a) Pelle har slutat röka.
- b) Pelle har rökt.

Notera att begreppen ENTAILS och PRESUPPOSES är tekniska begrepp som benämns något olika på svenska. "Entailment" kan översättas med LOGISK INFERENS medan termen INEFATTAR används för att uttrycka verbet "entails". "Presuppose" översätts normalt med PRESUPPONERA" men även FÖRUTSÄTTER.

Logisk inferens (entailment) och Presupposition

I avsnittet om satssemantik berördes två olika begrepp som relaterar till satsens sanningsvärde och de slutsatser man kan dra av satsens betydelse, LOGISK INFERENS (entailment) och PRESUPPOSITION.

Logisk inferens

Den logiska inferensen beskriver slutsatser som kan dras från satsens semantiska betydelse utan att vi behöver ha vetskap om hur verkligheten förhåller sig. Dessa logiska inferenser har sitt ursprung i de olika relationer mellan ord som presenterades i avsnittet om lexikal semantik, dvs synonymi, antonymi, hyponymi osv, och i viss mån syntaxen, som t.ex. relationen mellan aktiva och passiva satser.

Definitionsmässigt så innefattar (entails) (a) (b) om (b) alltid är sann när (a) är sann. Ett typiskt exempel är relationen mellan "mörda" och "döda"

- a. Oswald mördade Kennedy.
- b. Oswald dödade Kennedy.

(a) ”innefattar” (b) eftersom om ”mörda” är en hyponym till ”döda”. Om X ”mördar” Y så innebär det också att X ”dödar” Y. Notera att den omvända relationen inte håller. Ett annat exempel är konverser där de två orden förutsätter varandra.

- a. Kalle köpte en bil av Ove.
- b. Ove sålde en bil till Kalle.

Eftersom ”köpa” förutsätter att någon ”säljer” så innefattar (a) (b)

Presupposition

Presupposition är en annan typ av relation och fångar det faktum att sanningsbegreppet enbart täcker betydelsen av hela satsen och att det inte finns något sätt att negera betydelser som inte prediceras. Om vi tar satsen

1. Kalle köpte en bil av Ove.

Sanningsbegreppet kan bara uttrycka att satsen är sann eller falsk. Det finns därför en massa förutsättningar som måste uppfyllas för att satsen skall ha ett sanningsvärde. Om det inte finns någon som heter Kalle kan vi inte säga att (1) är falsk, för då uttrycker vi att

2. Kalle köpte inte en bil av Ove

Vilket enbart uttrycker vilken relation som råder mellan Kalle och Olle, inte att det inte finns någon som heter Kalle. Att det finns en Kalle, en Olle och en bil, är därför presupponerat i både (1) och (2). Presuppositioner är således allt i satsen som måste förutsättas för att satsen skall ha ett sanningsvärde. Man kan alltså konstatera att oavsett om satsen är sann eller falsk är presuppositionerna de samma.

Verbsemantik

I avsnittet om lexikal semantik behandlades de enskilda ordens betydelse och deras relation till varandra i det mentala lexikonet. I kapitlet om satssemantik betraktade man satsens betydelse i termer om sanningsvärde, och olika satsers relation till varandra definierat i termer av logiska konjunktioner. Fokus är således på satsens betydelse i relation till verkligheten och andra satser. I följande två kapitel tittar man på satsens betydelse med fokus på de inre relationerna mellan satsens delar, framför allt utifrån betydelsen av verbet eller predikatet. Dessa aspekter kan delas upp i fyra huvudområden.

- a. Situationstyp (aktionsart)
- b. Tempus
- c. Aspekt

Situationstyp/Aktionsart

Situationstyp beskriver vilken typ av verbhandling som verbet uttrycker. Det är uppenbart att olika verbhändelser har olika förlopp över tiden och kan ha olika 'inre' struktur. Den centrala distinktionen är mellan TILLSTÅND (states) och PROCESSER (processes).

Tillstånd

7. Olle gillar fulöl.
8. Lisa kan mycket om tvåtaktsmotorer

Processer

9. Olle brygger öl
10. Lisa smörjer motorn.

Tillstånd och processer har olika betydelsemässiga egenskaper .

Tillstånd är:

- verbhändelser som inte förändras eller utvecklas över tiden,
- verbhändelser utan någon inre struktur, dvs de består inte av några delmoment eller förändringar inom verbhändelsen.
- ofta inte avgränsade i tiden semantiskt utan sådan betydelse måste införas genom kontexten.

Processer är:

- verbhändelser som visar förändring eller utveckling
- verbhändelser med inre struktur.
- verbhändelser som kan vara semantiskt begränsade i tiden

Det framgår inte i betydelsen av ”gillar” eller ”kan” att det finns ett slut.

11. *Har du gillat färdigt?
12. *Har du kunnat färdigt?

13. Har du bryggt färdigt?
14. Har du smörjt färdigt?

Verb som uttrycker tillstånd kallas för STATISKA (stative verbs) och de som uttrycker processer kallas DYNAMISKA (dynamic verbs). Exempel på statiska verb är *hata, vara, veta* och *bo*. Exempel på dynamiska är *slå, hoppa, prata*.

Grammatiskt framgår skillnaden mellan statiska och dynamiska verb genom att de har olika möjligheter att böjas till de former som är kopplad till verbens inre egenskaper. I engelskan som har progressiv (pågående) form kan man se att bara dynamiska verb kan användas progressivt eftersom detta uttrycker aktivitet begränsad under en viss tid med en slutpunkt. *Know* (kunna) är statisk men *learn* (lära sig) är dynamiskt.

15. I am learning a new trick.
16. *I am knowing a new trick.

Svenskans användning av progressiv är mycket begränsad men konstruktioner med ”hålla på att” och ko-ordinationer som ”sitter och X” eller ”står och X” indikerar det dynamiska i händelsen.

17. Jag håller på att lära mig ett nytt trick.
18. Jag håller på att ? kunna/*veta ett nytt trick.

Statistiska verb kan också svårligen användas i uppmaningar, vilket normalt är oproblematiskt med dynamiska verb.

19. Lär dig ett nytt trick!
20. *Kan dig ett nytt trick!

Notera att det är betydelsen av ordet som är dynamisk eller statisk. Samma ord kan därför vara både dynamisk och statisk med olika betydelser, som t.ex. ”räcka”.

21. Han räckte mig fjärrkontrollen.
22. Färgen räckte till hela huset.
23. Räck mig fjärrkontrollen!
24. *Räck till hela huset!

25. Han håller på att räcka mig fjärrkontrollen.
26. ?Färgen håller på att räcka till hela huset.

Dynamiska verb

Bland de dynamiska verben kan man urskilja vissa underklassificeringar. En distinktion som kan göras bland processerna är mellan INKOATIVA och RESULTATIVA verb. Ofta kan inkoativa och resultatativa verb beskriva samma företeelser men med olika fokus. Inkoativa verb fokuserar på utvecklingen av handlingen eller förändringen av tillstånd, medan resultatativa fokuserar på slutpunkten eller resultatet.

27. Kryssaren sänkte ubåten (resultativt) [resultatet är en sänkt ubåt]
28. Röntgen sjönk. (inkohativt) [förändring mellan högre och lägre nivå]

Ofta kan man avbryta en inkohativ handling utan att satsen blir falsk medan den resultatativa måst nå sin slutpunkt för att vara sann. Om man avbryter ”sänkandet” så fullföljs inte handlingen, men om man avbryter ”sjunkandet” har handlingen fortfarande utförts till viss del. Skillnaden mellan inkoativ och resultatativ är ofta knutna till skillnaden mellan olika verb eller verbbetydelser.

En viktig skillnad som har beröringspunkter med skillnaden mellan inkohativa och resultativa är den mellan TELISKA/AVGRÄNSADE (telic/bounded) och ATELISKA/OAVGRÄNSADE (atelic/unbounded) verbhändelser.

29. Lasse drunknade. (avgränsad)
30. Lasse simmade. (oavgränsad)

Skillnaden mellan (29) och (30) är att i (29) finns det en klar slutpunkt i betydelsen av verbet. När slutpunkten är nådd kan inte verbhandlingen längre fortgå. I (30) finns det ingen semantisk slutpunkt, även om man i verkligheten inte kan utföra handlingen utan slutpunkt.

De flesta verb har dock inte en slutpunkt i själva betydelsen av verbet, utan det är betydelsen av verb tillsammans med objekt eller adverbial som indikerar om det är avslutat eller oavslutat.

31. Lasse simmade. (oavgränsad)
32. Lasse simmade 100 meter frisim. (avgränsad)

Typen av objekt kan också inverka på tolkningen av handlingen som oavgränsad eller avgränsad.

33. Han åt ett äpple (avgränsad)
34. Han åt äpplen (oavgränsad)

Ett sätt att testa huruvida verbhandlingen är avgränsad eller oavgränsad är att kombinera det med tidsadverbial som anger tidsperiod med slutpunkt ”på fyra minuter” eller tidsperiod utan slutpunkt ”i fyra minuter”

35. Lasse simmade i tio minuter/*på fyra minuter
36. Lasse simmade 100 meter frisim på fyra minuter/*i fyra minuter.

Tempus

En central del av verbhandlingens betydelse är att relatera handlingen till tiden. Man brukar skilja på två typer av tidsbetydelse, TEMPUS som refererar till handlingen placering i tiden, och ASPEKT som refererar till handlingens ’interna’ tidsstruktur, med detta menas betydelse som huruvida handlingen är avslutad, pågående, tillfällig osv. I svenskan liksom i engelskan har man två morfologiskt markerade former, ’dåtid’ eller preteritum och ’icke-dåtid’ eller presens. Anledningen att inte kalla presens för nutid är att vi får olika tolkningar av verbhandlingen bara genom att kombinera den med olika tidsadverbial.

37. Han anländer nu (presens = nutid)
38. Han anländer imorgon (presens = framtid)

Genom användning av hjälpverb (t.ex. *kommer att, ska, har, hade*) i kombination med olika verbformer kan komplexa tempusformer bildas som placerar handlingarna på en tidsskala och i relation till olika referenspunkter. I språk som svenskan och engelskan delar man in tiden i dåtid, nutid och framtid. Enligt en förklaringsmodell där verbformerna beskrivs med hjälp av tre referenspunkter: talögonblicket (S för speech point), betraktningstidpunkten (R för reference point) och handlingstillfället (E för event point) kan man representera betydelsen av alla komplexa tempus. En sats i preteritum beskrivs då som följer:

39. Han skrev ett brev

- Betraktningstidpunkten inträffar samtidigt med handlingen
- Talögonblicket inträffar efter betraktningstidpunkten och handlingen

40. Han hade skrivit ett brev (när jag träffade honom)

- Handlingen (brevskrivandet) inträffar före betraktningstidpunkten (när jag träffar honom)
- Talögonblicket inträffar efter betraktningstidpunkten.

Aspekt

Betydelser som relaterar till hur handlingen betraktas från handlingens början till dess eventuella slut, inte dess tidsrelation till andra handlingar eller referenspunkter. Vanliga betydelser är

- Handlingen är pågående (progressiv aspekt)
- Handlingen är avslutad/oavslutad (perfektiv/imperfektiv)

Som synes är detta betydelser som redan tagits upp i diskussionen om situationstyper. Aspekt är således det grammatikaliserade uttrycket för situationsbetydelser. I svenskan markeras i princip inte aspekt genom ordens morfologiska form eller syntaktiskt. I engelskan finns en speciell konstruktion för pågående handling under begränsad tid (*be + ing-form*)

41. He eats sausages (vana eller upprepad handling under ospecificerad tidsperiod)

42. He is eating sausages (vid talögonblicket under en begränsad tidsperiod)

I språk som ryska förekommer speciella former för avslutad och oavslutad handling.

43. On napisal pis'mo
Han skrev.PERF ett brev
'Han skrev ett brev' (avslutad handling)

44. On pisali pis'mo
Han skrev.IMPERF ett brev
'Han skrev ett brev' (oavslutad handling)

Tematiska roller

Verbet är central för betydelsen och strukturen av en sats. Syntaktisk bestämmer verbet hur många konstituenterna utöver subjektet som behövs för att satsen skall vara grammatisk. Detta kallas för verbets TRANSITIVITET. I fråga om betydelse kan vi också konstatera att verbet också bestämmer vilka semantiska funktioner som de olika nödvändiga konstituenterna kan ha. Dessa semantiska funktioner brukar kallas TEMATISKA ROLLER.

Syntaktiskt kräver verbet ”sparka” två konstituenterna, subjektet och det direkta objektet.

66. Kalle sparkade bollen. (Kalle = subjekt, bollen = direkt objekt)

I fråga om betydelse är det klart att subjektet är den som utför handlingen och att det direkta objektet är det som blir utsatt för handlingen. Genom att titta på vilka typer av roller de olika konstituenterna har i olika verbhandlingar kan man urskilja olika typer av verb beroende på mönstret av roller. Den som aktivt utför en handling kallas normalt AGENT, medan den som utsätts för handlingen kallas TEMA.

Ibland görs en skillnad på ’tema’ där objektet inte förändras eller påverkas annat än rumslig förflyttning medan PATIENT betecknar sådana roller som blir mer direkt påverkade av handlingen. Det blir då en skillnad på

67. Olle kastade stenen. (stenen = TEMA)

68. Olle krossade stenen (stenen = PATIENT)

Följande roller nämns i Saeed (2009).

AGENT

Den som utför handlingen (med intention):

69. Dennis skalade potatisen.

PATIENT

Den/det som påverkas av handlingen

70. Dennis skalade potatisen.

TEMA

Den/det som förflyttas, eller den/det vars plats beskrivs

71. Karl kastade bollen.

72. Bollen ligger i gräset.

UPPLEVARE (experiencer)

Den som är medveten om handlingen men inte kan påverka. Den som upplever.

73. Jag såg röken.

FÖRMÅNSTAGARE (beneficiary)

74. Lars hjälpte sin pappa.

INSTRUMENT

Verktyg som åstadkommer en handling

75. Han lämnade av henne med sin bil.

PLATS (location)

Platsen där händelsen äger rum

76. Han lämnade henne på tågstationen.

MÅL/MOTTAGARE (goal/recipient)

Den/det som något rör sig mot (bokstavligen eller bildligen)

77. Han räckte henne glaset.

KÄLLA (source)

Den/det som någon rör sig från (bokstavligen eller bildligen)

78. Han åkte från sjukhuset.

STIMULUS

Den/det som påverkar UPPLEVAREN.

79. Hon njöt av den friska luften.

Grammatiska relationer och tematiska roller

Från förhållandet mellan de tematiska rollerna och vilken satsdel rollerna normalt har i syntaxen kan man se att AGENT, UPPLEVARE, PATIENT och TEMA ofta är nära knutna till verbhandlingen och realiserar som nominalfraser eller nominalsatser. De är ofta subjekt, och direkta objekt. INSTRUMENT, PLATS, MÅL och KÄLLA är ofta något mindre centrala i verbhändelsen och uttrycks ofta med prepositionsfraser. De är ofta indirekta objekt eller prepositions objekt.

Subjektshierarki

Man har föreslagit att det existerar en subjektshierarki bland de tematiska rollerna som gör att det är den roll som har högst rang i hierarkin som normalt görs till subjekt i en aktiv sats.

AGENT > MOTTAGARE/FÖRMÅNSTAGARE > TEMA/PATIENT > INSTRUMENT > PLATS

Ett annat antagande är att inget verb kan dela ut samma tematiska roll till två konstituenten i en sats. Det skulle således inte finnas några verb som

80. *Olle brottar Kalle

Där både Olle och Kalle är AGENTER. I stället får man reciproka verb med ko-ordinerade subjekt som i

81. Olle och Kalle brottas.

Problem med tematiska roller

Trots att tematiska roller ger möjlighet till generaliseringar och att koppla ihop semantiken och syntaxen har det visat sig svårt att kunna definiera en stabil uppsättning roller som kan täcka samtliga verbhandlingar. Lämna man de prototypiska fallen uppstår lätt problem med hur de tematiska rollerna skall analyseras.

Vilka är det tematiska rollerna nedan?

87. Degen jäser.

88. Lådan rymmer två kilo.